

IX

K TYPOLOGII LEXIKA CÍLOVÉHO JAZYKA V SOUČASNÉ LINGVODIDAKTICKÉ LITERATUŘE

1. K některým obecným otázkám typologie

Většina metodiků je toho názoru, že není dostačující pouhá lingvistická typologie cizojazyčného lexika. Lingvodidaktika je didaktikou, tj. disciplínou pedagogickou, a jakákoli typologie, které chybí kritéria didaktické povahy, je ochuzena o jeden z hlavních aspektů této problematiky a může být pro vyučovací proces efektivní jen částečně. Kritéria lingvistická, psychologická, psycholingvistická či jiná tím však nijak neustupují do pozadí. Vždyť i sama pedagogika se např. o psychologii opírá jako o jednu ze svých významných pomocných vědních disciplín a lingvistika zase nemůže být opomíjena prostě proto, že jde o didaktiku jazyka.

Sovětští autoři „Obecné metodiky výuky cizích jazyků na střední škole“ kladou jako základní kritérium pro typologii lexika didaktické kritérium obtížnosti: „Analiz slovarja pokazyvajet, čto mnogije slova imejut schodnyje osobennosti i trudnosti dlja usvojenija. Poetomu pered metodikoj vstala zadača vydelit' v leksičeskom minimume učaščichsja grupy slov, kotoryje predstavljajut schodnyje trudnosti dlja usvojenija...“ (177, s. 287).

„Pod metodičeskoj tipologijej leksiki sledujet ponimat' ustanovlenije tipov slov s točki zrenija tech trudnostej, kotoryje oni vyzyvajut pri usvojeniji“ (177, s. 288).

„Pri etom sledujet različat' tipičnyje trudnosti aktivnogo i passivnogo slovarnej, poskol'ku ispol'zovanije ich proischodit v kačestvenno različnyh vidach rečevoj dejatel'nosti“ (177, s. 303).

Tytěž požadavky klade na metodickou typologii G. Malaja: „Neobchodimo različat' lingvističeskoju tipologiju, v osnove kotoroj ležit lingvističeskij analiz, kotoryj možet liš' ukazat' na to, čto nužno prepodavat', i metodičeskuju tipologiju, v osnove kotoroj ležat metodičeskije principy,

učityvajuščíje ne tol'ko osobnosti semantičeskoj struktury jazykovogo javljenija, no i osobnosti vosprijatija ego nositelem drugogo jazyka.“ (303, s. 101)

Podle autorky je tedy cílem metodické typologie ulehčení osvojení cizího jazyka (303, s. 102). Při typologii je nutno také vycházet z obtíží spojených s osvojováním jazykové látky jak uvnitř daného jazyka, tak i mezi dvěma jazyky. Žádá důsledné srovnávání jazykových jevů mateřského a druhého jazyka, zřetel k cílům výuky (receptivní, reproduktivní, produktivní) (303, s. 104) a diferenciaci typologie nejen zvláště pro každý jazyk (vzhledem k ruštině), ale i pro každou třídu (303, s. 110).

Další otázkou, které se chceme stručně dotknout, je „užší“ nebo „širší“ pojetí metodické typologie lexika. A. A. Ufimcevo vá se přiklání k druhé koncepci, ztotožňujíc se s názorem, že lexikálně-sémantický systém jazyka lze pochopit pouze jako syntézu lexikálně-sémantických, morfologických a sémantických úrovní jazyka (364, s. 73). Význam slova je podle autorky určován třemi základními faktory:

- a/ logicko-předmětným obsahem daného zvukového komplexu,
- b/ zákonitostmi gramatických prostředků v jazyce, které onen logicko-předmětný obsah realizují, a
- c/ vztahy slova k celému sémantickému systému slovníku. /364, s. 82/

Úzké sepětí sémantiky a výrazových prostředků slova je toho dostatečným důkazem (např. odlišná slovní spojení u významů polysémních slov, odlišné významy slov vyjádřené gramatickými či jinými prostředky — „derevo“ v jedn. i množ. čísle označuje „strom“, v jedn. čísle jen „dřevo“; vazba se 3. pádem slovesa „izmenit“ je nositelem významu „zradit“, vazba se 4. pádem dává význam „změnit“; flexe podst. jména „lob“ bez kmenové samohlásky — „lba, lbu . . .“ — mu dává význam „čelo“, flexe s kmenovou samohláskou — „loba, lobu . . .“ — význam „lob“ jako speciální úder při tenisové hře).

Z lingvodidaktického hlediska je širší pojetí typologie lexika „metodičtější“, poněvadž je komplexnější.

Lingvodidaktická koncepce typologie by měla zahrnovat didaktická kritéria jako kritéria nejobecnější a ostatní kritéria jako pomocná.

A. E. Suprun upozorňuje na obtíže typologie vůbec, zvláště však tehdy, vychází-li ze srovnávacího mezijazykového plánu, poněvadž se dotýká značného množství jazykových jevů (shody a rozdíly sémantické a formální povahy nebo současně obojí), tyto shody se pohybují od jakoby úplné totožnosti až po shody přibližné a konečně je také nutno počítat s různými pragmatickými zvláštnostmi významů lexikálních jednotek dvou jazyků, zejména však s jejich stylistickou a geografickou diferenciací (357, s. 164—165).

Tyto názory jsou bezesporu oprávněné. Lze však z nich vyvodit jediný závěr, že je nutná nejen metodická typologie lexika v nejobecnější rovině (v „užší“ či „širší“ koncepci), která by zahrnovala všechny aspekty ana-

lýzy slova, ale že jsou stejně nezbytné i dílčí typologie posuzující slovo jen podle kritérií lingvistických nebo jen psychologických nebo didaktických. Nutno podtrhnout i skutečnost, že jak lingvistická typologie (např. typologie slov podle slovních druhů), tak i typologie psychologická (např. stupeň rozdílů mezi slovy mateřského jazyka a jejich ekvivalenty v druhém jazyce z hlediska jejich znění, komplexu hlásek) má didaktický význam (v prvním případě uspořádání jazykového materiálu, v druhém mnémické procesy recepce, uchování a znovuvybavení nebo znovupoznání daného cizojazyčného ekvivalentu).

Při posuzování otázek metodické typologie cílového jazyka bychom se chtěli ještě dotknout otázky, jakou úlohu v ní hraje faktor obtížnosti, má-li vůbec být do ní zahrnut.

N. V. Nikolajev odmítá typologizovat lexikum podle jeho obtížnosti pro žáka, poněvadž snadnost nebo obtížnost osvojovaných slov závisí na celé řadě příčin, z nichž mnohé ani neznáme, nebo jsou prostě nezjistitelné, a to jak pro učitele nebo experimentátora, tak i pro uživatele jazyka. Chyb se nedopouštíme jen jako důsledek interlingvní či intralingvní interference, ale také např. pro neschopnost žáka diferencovat zvukově blízká slova, pro nezájem, pro různé emocionální faktory, pro malé studijní úsilí atd. (326, s. 32).

I. N. Suslov považuje typologii lexika podle stupně jeho obtížnosti za nemetodickou a proto neefektivní. Je to podle jeho názoru především proto, že zjišťování obtížnosti lexikální jednotky nic neříká o tom, v čem spočívá tato obtížnost a kde jsou její příčiny. Efektivní metodická typologie není ani lingvistická, psychologická či psycholingvistická, ale jen metodická, která dává odpověď na otázku „... kak rabotat' s dannymi tipami rečevych jediníc, čtoby oni byli usvojeny“ (359, s. 414).

Za hlavní ve vyučovací praxi považuje algoritmizaci učební látky, tj. způsoby jejího osvojení, a právě na to má být zaměřena metodická typologie. Autor rovněž uvádí tabulku (359, s. 415), v níž posuzuje cíle, objekty, jednotky, kritéria a stupeň vztahu k potřebám učebního procesu v typologii lingvistické, psycholingvistické a metodické. Podle něho pouze metodická typologie se týká vyučovacího procesu bezprostředně, ostatní tak či onak zprostředkovaně.

Autorovu koncepci možno chápat tak, že metodický aspekt považuje za nejdůležitější, nejobecnější, ostatní za zprostředkované nebo dílčí. Ovšem bez lingvistických a psychologických kritérií bychom se sotva mohli obejít v didaktice jazyka, v níž se o lingvistiku přímo opíráme. Z hlediska psychologie je zase nesporné, že učební proces není výlučně záležitostí didaktickou, ale také psychologickou.

Žádá-li autor, aby se vypracovala typologie způsobu osvojování jazykové látky, je to jistě možné jako jeden druh dílčí typologie, ale můžeme již předem říci, že tato typologie by byla příliš obecná. Ze značné odlišnosti jednotlivých plánů jazyka nutně vyplývají i značné od-

lišné jejich způsoby osvojování: fonetika hlavně poslechem, slovní zásoba poslechem i zrakem, ale i vztahem k realitě skrze pojem (logické procesy), gramatika skrze procesy zobecňování apod.

Domníváme se, že obtížnost jazykového jevu je vlastním předmětem studia didaktiky. Zjištění druhů chyb a jejich příčin dává vodítko pro metodické postupy při probírání jazykové látky a pro její osvojování. V lingvistice obtížnost jazykových jevů pouze vyplývá ze srovnávání systémů dvou jazyků nebo ze srovnávání systémových prvků uvnitř daného jazyka. Pro psychologii je zase výzkum jazykových jevů zdrojem poznatků o procesech vnímání, paměti, pozornosti atd. a obtížnost jazykové látky z výzkumu těchto procesů pro didaktiku také pouze vyplývá.

Odmítání faktoru obtížnosti pro jeho relativnost je do jisté míry oprávněné. Určitý jazykový jev je obtížný např. jen v ústní podobě, jen pro určitý věk žáka, jen pro určitý paměťový typ, určitou lexikální jednotku si jeden žák zapamatuje jen po velkém úsilí, druhý snadno, poněvadž si třeba našel vhodnou mnémickou oporu, obtížné není to, co je již známé, nová látka není obtížná pro toho, kdo si osvojil předešlé znalosti, na něž nová látka navazuje, neexistují měřítka, podle kterých bychom mohli srovnávat obtížnost fonetického, gramatického nebo lexikálního jevu atd. atd.

A přece jak zkušenosti z praxe, tak i jakýkoli výzkum sebeužší oblasti jazyka odkrývá jisté objektivní zákonitosti. Jedny jazykové potíže se neodstraní u většiny žáků téměř nikdy, u druhých se to víceméně daří, v jiných jevech se v podstatě vůbec chyb nedopouštíme atd. Proto jistou skepsi uplatňovanou vůči faktoru obtížnosti možno posuzovat spíše jako skepsi při posuzování výsledků vědeckého bádání v humanitních oborech na straně jedné a v přírodovědných nebo technických oborech na straně druhé.

V naší koncepci vycházíme z názoru, že v typologii didaktické povahy mají být didaktická kritéria kritérii nejobecnějšími, hlavními. Tato kritéria by měla implicitně zahrnovat i kritéria psychologická. Obecná kritéria jsou doplněna užšími kritérii lingvistickými (v „užším“ a „širším“ pojetí) (viz následující kapitolu).

Tuto koncepci typologie jsme ani nevydedukovali logickou cestou, ani jsme se nespokojili pouhou empirií. Tato koncepcie vyplynula z výzkumu poměrně rozsáhlého experimentálního materiálu (viz experimentální část práce). Zjistili jsme druhy a příčiny lexikálních chyb, což nás přivedlo k tomu, že didaktická kritéria je nutné doplnit kritérii lingvisticko-psychologickými.

Spolu s určením obtížnosti lexikální jednotky klademe kritérium jejího výběru jako druhé nejobecnější kritérium didaktické.

Důsledkem lingvodidaktické typologie je hodnocení lexikální jednotky podle některých nebo podle všech stanovených kritérií, což nám dává urči-

tou informací o jejím postavení ve vyučovacím procesu a základ pro metodickou práci s ní.

Kritéria pro typologii jsou i kritéria pro výzkum jazykových jevů: z hlediska lingvistiky se můžeme soustředit např. jen na slovní zásobu jazyka, jen na gramatiku, z hlediska psychologie jen na paměť pro slova jako komplexy hlásek, z hlediska didaktiky na výběr jazykových jevů podle jejich obtížnosti, frekvence, receptivního či produktivního cíle výuky atd.

Výše jsme již uvedli, že obtížnost jazyka jako celku nebo jeho jednotlivých jazykových jevů má smysl zjišťovat především v plánu interlingvním. Tím však není řečeno, že některé jevy daného jazyka jsou obtížné obecně. Pro každého, kdo se naučí např. ruštině, bude vždy těžko zvládnutelný ruský přízvuk, v češtině osvojení opozice krátkých a dlouhých samohlásek apod. Avšak i tam, kde např. gramatické kategorie v obou jazycích jsou shodné (např. vid v češtině a ruštině), je jejich funkční zvládnutí také obecně velmi obtížné. V tomto směru může přinést mnoho cenného i typologie jazykových chyb, jichž se žáci dopouštějí v mateřském jazyce.

2. K typologiím lexika cílového jazyka

Typologii založenou především na sémantice lexikálních jednotek uvádí M. S. Latuškinová (295, s. 41—43). Podle Friese liší tzv. slova funkční (pomocná slovesa, předložky, spojky, členy), substituční (zájmena) a slova-obsahy. Poslední dělí na slova „životně důležitá“ pro žáky, tj. slova označující osoby, předměty a děje, které jsou žákům nejbližší a nejznámější, dále slova, s nimiž se žák setkává sice zřídka, ale která si lze snadno názorně představit (forest — les, bear — medvěd, moon — měsíc), a konečně slova, která si nelze názorně představit (state — stát, week — týden, know — vědět). Autorka první dvě skupiny považuje za obtížnější pro osvojení, ze třetí skupiny jsou podle ní nejobtížnější právě slova, o kterých si nemůžeme udělat názornou představu.

Tato nepříliš diferencovaná typologie nutně vyvolává potíže spojené se zařazováním lexikálních jednotek do jednotlivých skupin a podskupin.

Z. V. Matukajtes (310, s. 54—59) liší z hlediska zvyšující se obtížnosti ruských a anglických ekvivalentů čtyři skupiny. Kritériem mu slouží potenciální síla interference vycházející z mateřského jazyka při osvojování anglických slov pro Rusa. Hodnotí je takto:

- a/ sémantika ruského i anglického ekvivalentu se shoduje,
- b/ obsah anglického slova je specifický jen pro angličtinu /sir, dandy/,
- c/ slova jsou rozsahově širší v angličtině než v ruštině,
- d/ anglická slova-synonyma, která lze v mateřštině vyjádřit jedním slovem.

Autoři A. R. Arťunov a S. P. Novikov (193, s. 134—135) zase

posuzují sílu působení interference mezi ruskými a německými ekvivalenci podle toho, zda jde u obou jazyků o lexikálně-sémantickou ekvivalenci (die Note geben — otmetku stavit'), nebo kdy jeden z ekvivalentů je pojmově širší, nebo kdy se oba ekvivalenty v rozsahu pojmů kříží.

O lingvodidaktickou typologii synonym se pokusila I. P. Slesarevová (354). Kritérii jsou jí synonymická paradigmatata (počet frekventovaných synonym s totožným jádrovým významem) a syntagmatika synonym (zařazení synonym do různých větných kontextů jako kritérium pro jejich správné užití). Ukazuje se však, že kontext pomůže málo, nelze-li podat jasnou definici nebo ne příliš komplikované objasnění užití daných synonym.

Autorka uvádí jednu z ruských synonymických řad, v nichž se většina cizinců dopouští permanentně mnoha chyb (354, s. 60—62):

paradigma	syntagmata	
	chybné užití	správné užití
ještě raz opjat'	1. On vstal popit' i eště raz lěg.	snova
zanovo snova	2. Pročitajte eto opjat'.	ještě raz
ještě	3. Istrativ vse den'gi, on zanovo stal obedat'	snova
	4. Patrik ještě zaboel.	opjat'

Diference uvedených synonym je vysvětlena takto:

jádrový význam: opakování děje

zjevné rozdíly: ještě raz, ještě

málo pozorovatelné rozdíly: opjat', snova, vnov', zanovo

diferenční příznaky: typičnost, pravidelnost, obvyklost, opakování u „opjat'“, přimykání jednoho děje k druhému u „ještě raz“, novost děje u „zanovo“ atd.

Potíže v užití slov tohoto paradigmatu se však dále stupňují tím, že např. „zanovo“ má ještě diferenční příznak „novoty“, čímž se dostává do jiného sémantického pole vyjádřeného opět synonymy

zanovo

po-novomu

inače

zanovo

N. I. Gezová (234, s. 60) uvádí typologii německých kompozit pro sovětské žáky z hlediska shod a odlišností vnitřních forem ekvivalentů obou jazyků:

a/ vnitřní forma se shoduje:

Wanduhr — stennyje časj

Abschnitt — otrezok

- b/ částečná shoda:
 Redewendung — oborot reči
 abspiegeln — otažat'
- c/ neshoda:
 Standpunkt — točka zrenija
 Ausflug — progulka

V uvedené typologii se udává i stupeň obtížnosti při vyvozování významu cizojazyčného ekvivalentu samými žáky, pokud ovšem znají jednotlivé složky kompozit.

G. A. L e m a n - A b r i k o s o v (299, s. 32—33) typologii německých kompozit Gezové poněkud pozměňuje. Klasifikuje je takto:

- a/ význam částí slova dává význam celého slova: abfahren — uletat'
- b/ totéž jako v předcházející skupině, avšak německý ekvivalent má ještě jiný idiomatický význam:
 fortfahren [— ujechat'
 [— prodolžat' čto-nibud' dělat' /mit etwas fortfahren/
- c/ idiomatický význam je frekvenovanější než původní význam:
 Ausflug [— vylet /ptáka, letadla/
 [— progulka /procházka/
- d/ idiomatický význam je stejný, ale souhrn významů složek kompozita neodpovídá celkovému významu slova:
 Kleinmahler — malíř — miniaturista, nikoli „malý malíř“,

R. S. G i n s b u r g (237, s. 12) si všímá podobných jevů v různých jazycích u číslovek:

ruština: semdesjat' dva = 70 + 2
 němčina: zweiundsiebzig = 2 + 70
 francouzština: soixante douze = 60 + 12

V systému českých a ruských číslovek je v tomto směru zajímavé srovnání číslovky

devadesát = devět — deset
 devjanosto = devět — sto

Typologii ruských lexikálních jednotek z hlediska možností odhadu jejich významu, a to jak jednotek izolovaných, tak i zařazených do kontextu, uvádí na základě experimentálního výzkumu F. S i n g u l e (124).

Z dílčích typologií založených převážně na formální stránce lexikálních jednotek uvedeme pokus A. M. J e s j u t i n o v é (257, s. 154—156) o jejich typologii podle shod a rozdílů v hláskách, v počtu slabik a v přízvuku německých a anglických slov se stejným kořenem (uváděné příklady se týkají jen fonetických shod a rozdílů, nikoli grafických):

1. skupina: nejvyšší stupeň shody
 a/ shoda pořadí i počtu slabik, hlásek a místa přízvuku
 Busch /křoví/ — bush
- b/ rozdíly jsou jen v délce přízvučné samohlásky
 Moos /mech/ — moss

- c/ rozdílná je jen délka slov
 Ebbe /odliv/ — ebb
- d/ rozdíl je v délce samohlásky a ve znělosti koncové souhlásky
 Lid /oční víčko/ — lid
2. skupina: shoda v jedné samohlásce, rozdíl v jedné souhlásce
 Stroh /sláma/ — straw
3. skupina: shoda v jedné samohlásce, rozdíl ve dvou souhláskách
 Dieb /zloděj/ — thief
4. skupina: rozdíl jen v jedné samohlásce
 Pumpe /pumpa/ — pump /úvedený příklad však nediferencuje tuto skupinu od skupiny 1c/
5. skupina: rozdíl v jedné samohlásce a souhlásce
 Weizen /pšenice/ — wheat
6. skupina: slova negermánského původu, shoda souhlásek a počtu slabik, rozdíl v samohláskách a v pozici přízvuku
 Elefant /slon/ — elephant

Uvedenými aspekty pohledu na cizojazyčný ekvivalent se autorka zabývá podle našeho názoru právem. Zcela zákonitě se totiž mezi dvěma jazyky nejobtížněji osvojují ty jevy, které si jsou podobné. Hodnotu této typologie vidíme v tom, že právě hláskové rozdíly (znění slova) mezi jakýmikoli ekvivalenty mateřského a druhého jazyka jsou pro jejich zapamatování nejspíše nejvíce obtížné (viz o tom v experimentální části práce).

Z hlediska obtíží, které mají Uzbekistánci při osvojování ruské slovní zásoby, typologizuje E. Š. M i r o č n i k (312, s. 69–72) ruská slova podle jejich morfémů na devět skupin:

1. slova s jedním kořenem a bez koncovky: sad, stol
2. slova s jedním kořenem a koncovkou: škola
3. slova s jedním kořenem a sufixem: sadik
4. slova s jedním kořenem, sufixem a koncovkou: sovětskij
5. slova s jedním kořenem a předponou: uchod
6. slova s jedním kořenem, prefixem, sufixem a koncovkou: perevozka
7. slova s dvěma kořeny /s interfixem/: parochod
8. slova s dvěma kořeny, přitom jedna ze složek kompozita je odvozená: dvuchetažnyj
9. zkratky: fizkul'tura

Kritérii jsou zde tedy kořen slova, jejich počet, odvozená nebo neodvozená složka kompozita, afixy a koncovky. Tato typologie je podle autora pouze základní. V jejím rámci existuje řada dalších kritérií, které jsou pro úspěšné tvoření slov neméně důležité, např. synonymity a homonymity prefixů, prefixy slovotvorné (izgnat'), gramatické (napisat'), různé realizované interfixy (sadovod, polevod), jisté derivační anomálie (dom — domik, ale les — lesok), deriváty se změnou nebo beze změny kořenových hlásek (kniga — knížka, stol — stolik) atd.

Jakkoli detailní „mikrotypologie“ je metodicky cenná, zejména vychází-li ze srovnávacího plánu.

Ó klasifikaci anglických slov na základě jejich pozic v anglické větě se pokusil ve své disertační práci B. T. Č u j k o v. Uvádí slova, která se vyskytují jen v jedné pozici, ve dvou až třech a ve více pozicích. Každou

skupinu ještě diferencuje, např. v první skupině uvádí slova, která ve větě zaujímají pouze pozici přisl. určení místa atd. (375, s. 77).

Autor tvrdí, že pro metodickou práci je důležité, aby žáci věděli, která slova v které větné funkci převážně vystupují. Je známo, že např. původce děje vyjadřují jen podst. jména a z nich zase v převážné většině podst. jména životná. Děje vyjadřují jen slovesa, objekt podst. jména, zájmena atd. (375, s. 78).

Význam této typologie je v tom, že dává učiteli návod k tomu, v jakých větných konstrukcích daný lexikální materiál procvičovat. Vždyť uvádění jazykové učební látky v promyšleně metodicky vybraných příkladech není vždy nejsilnější stránkou naší metodické práce.

V doposud uvedených kritériích typologie cizojazyčného lexika tak či onak převažovala jejich sémantická nebo formální stránka. Ve většině typologií se však sémantický a formální faktor důsledně spojují.

Srovnávání mateřského a cílového jazyka se často stává podnětem pro specifické, funkčně založené typologie. L. M. Gajdarovová (228, s. 107—108) uvádí Babadžanovu typologii slovních spojení v plánu ázerbájdžánština (mateřský jazyk) — angličtina. Kritérii jsou především shody a rozdíly v syntaktických konstrukcích a dále v rozsahu významů slovních spojení:

- a/ různé konstrukce, různý rozsah významů,
- b/ různé konstrukce, stejný rozsah významů,
- c/ konstrukce i rozsah významů je stejný, rozdíl je pouze v odlišnosti předložky v předložkových konstrukcích,
- d/ stejné konstrukce, různý rozsah významů,
- e/ shoda v používání tranzitivních sloves, rozdíl v aktivní nebo pasivní konstrukci,
- f/ různé konstrukce i různý rozsah významů podle toho, je-li předmětem životné nebo neživotné podst. jméno.

I. V. Nikolajev (325) zakládá svou typologii na vztahu významu a formy mateřského (ruština) a cílového jazyka (angličtina). Lexikální jednotky klasifikuje takto:

- a/ internacionalismy a slova přejatá,
- b/ deriváty a kompozita v angličtině,
- c/ anglická kořená slova,
- d/ anglická slova označující realie existující jen v zemi nositelů tohoto jazyka,
- e/ v ruském i anglickém ekvivalentu je shodný kořen, ale má různý význam v každém jazyce,
- f/ anglické lexikální jednotky ve formě sousloví nebo kompozit, jejichž komponenty jsou žáci buď neznámé, nebo se svou strukturou liší od ekvivalentů v ruštině,
- g/ anglický ekvivalent je významově širší než ruský,
- h/ ruský ekvivalent je významově širší a v angličtině mu odpovídá několik synonym.

Autor pro každý z uvedených typů vybral řadu anglických slov a experimentálně zjišťoval, který typ je mnémicky snadnější a který obtížnější. Výsledky ukázaly, že nejsnadnější pro zapamatování je typ a) a g),

obtížnější typ c) a velmi obtížné jsou typy b), d), e) a f), přičemž poslední dva jsou vůbec neobtížnější.

Interference nepůsobí u typu c) a d), středněsilná interference působí u typu b) a g) a velmi silná je interference u typů a), b), f) a h).

V československé metodické literatuře se otázky typologie ruské slovní zásoby v porovnání s českou nebo slovenskou slovní zásobou dotkla řada autorů. Nejvíce pozornosti jí doposud věnoval R. P u r m (105).

Odmítá nejběžnější rozlišování ekvivalentů dvou jazyků na základě jejich sémantické a formální podobnosti do tří skupin, tj.

slova podobná zněním a významem,
slova podobná zněním a odlišná významem,
slova nepodobná zněním a podobná významem.

Vytýká této klasifikaci především to, že v rámci těchto klasifikačních skupin se nediferencuje stupeň podobnosti formální a sémantické stránky ekvivalentů, nebere se v úvahu sémantická struktura každého z nich, nepřihlíží se k stylistickému faktoru a zcela se přehlíží tzv. bezekvivalentní slovní jednotky (105, s. 25—26).

Svou vlastní klasifikaci koncipuje takto:

1. stupeň podobnosti v hláskovém složení ekvivalentů
  - a/ shoda
  - b/ značná podoba
  - c/ vzdálená podoba
  - d/ neshoda
2. vztah sémantických struktur obou ekvivalentů včetně faktoru stylistického
  - a/ shoda
  - b/ shoda, ale stylistické rozdíly
  - c/ shoda pouze v jednom nebo několika z významů
  - d/ neshoda

Uplatnění těchto kritérií dává autorovi 16 klasifikačních skupin českých a ruských ekvivalentů (105, s. 29—31):

- a/ formální i významová shoda
slovo – slovo
vesna – vesna
- b/ formální i významová shoda, rozdíly stylistické
- c/ formální shoda, difference v sémantické struktuře
máslо □ – maslo
olej □
- d/ formální shoda, rozdíly ve významu
rodina – rodina /vlast/
- e/ značná podobnost formální, sémantická shoda
mnoho – mnogo
- f/ značná podobnost formální i sémantická, rozdíly ve stylu
jeseň – osen'
- g/ značná podobnost formální, rozdíly v sémantické struktuře
sen □ – son
spánek □
- h/ značná podobnost formální, rozdíly ve významu
nágrada – nagrada /vyznamenání/

- ch/ vzdálená podobnost formální, shoda sémantická
dvacet – dvadcat'
- i/ vzdálená podobnost formální, shoda ve významu, rozdíly ve stylu
děvče – devčonka
- j/ vzdálená podobnost formální, rozdíly v sémantické struktuře
změnit □ – izmenit'
zradit □ – markat'
- k/ vzdálená podobnost formální, rozdíly ve významu
svaz – svjaz' /spojení/
- l/ odlišnost formální, shoda ve významu
tužka – karandaš
- m/ odlišnost formální, shoda ve významu, difference stylistické
šatna – razdevalka /hovorové/
- n/ odlišnost formální a také v sémantické struktuře
známka □ – marka
značka □ – marka
- o/ slova, která v druhém jazyce nemají ekvivalent
české „špekáčky“, ruské „boršč“

Sám autor se staví k některým aspektům uvedené typologie kriticky. Právem zdůrazňuje, že jí chybí další rozpracování uvnitř každého typu, že je příliš vágní označení „značně a vzdáleně podobný“, že v česko-ruském plánu není tak jednoduché rozlišovat shodu a podobnost atd. (105, s. 31—32).

Mohli bychom kriticky hodnotit i další stránky této typologie: chybí v ní zřetel k vnitřním formám ekvivalentů, k derivátům, kompozitům a souslovím, k didaktickým kritériím výběru lexika, jeho frekvenci apod. Domníváme se však, že i autor předpokládá, že navrhovaná typologie se bude prověřovat a že teprve potom bude možno zpřesnit některá kritéria a dále diferencovat jednotlivé typy slov.

Autorův návrh je přes různé výhrady přínosný zejména proto, že do své klasifikace zařazuje kritérium stupně podobnosti, stylistický faktor a zřetel k sémantické struktuře ekvivalentů dvou jazyků.

Podobnou typologii navrhl i J. Vlček (150, s. 20 a 24). Pět typů ruského lexika ještě hodnotí z hlediska obtížnosti jejich osvojení pro českého žáka. Tuto obtížnost kromě toho posuzuje i v receptivním a produktivním plánu.

Autoři S. Jelínek, Z. Oliverius, S. Poráková a L. Říes (62, s. 132—134) hodnotí obtížnost ruských lexikálních jednotek podle obtíží, s nimiž se žáci často setkávají při odhadu významu těch ruských ekvivalentů, které mají s češtinou stejný základ. Zcela snadné je poznat slova typu „lopata“, hůře ta slova, u nichž v ruštině došlo k jinému hláskovému vývoji („oderevenet“ — zdřevěnět) a jen s pomocí učitele mohou žáci poznat slova sice se stejným základem, avšak hláskově (a také případně afixálně) značně odlišná („poskol'znut'sja“ — uklouznout).

S. Eliáš (36, s. 8 9, 11—129) vnáší do své typologie další prvek, a to vztah fonetické a grafické podoby slova v plánu slovensko-ruském. Jednotlivé typy slov (uvádí rovněž pět typů) hodnotí z hlediska síly působení pozitivního nebo negativního transferu při jejich zapamatování.

Zřetel ke grafické formě ruských ekvivalentů je velmi důležitý zejména pro nositele slovanských jazyků. Např. pro českého žáka může být grafická podoba dominující, poněvadž nezřídka právě ona činí podobnost slov obou jazyků větší než podoba fonetická. Zatímco napsané ekvivalenty můžeme považovat za téměř totožné (kromě rozdílů v grafech) („škola, okno“), vůbec to nelze tvrdit o jejich výslovnosti.

Rozdíly v grafické a fonetické podobě slov jsou významné pro každý jazyk a z hlediska metodiky je nutno právě na tuto oblast soustředit pozornost. Zřetel k těmto rozdílům je důležitý i pro metodiku výzkumů, a to zejména v těch případech, kdy se slovní zásoba nacvičuje jen ve fonetické podobě (nebo ve fonetické a současně i grafické podobě), ale prověřuje se jen písemně.

Z. Grosbart (239, s. 232—235) přibírá ke svým osmi typům ruských slov (v plánu polsko-ruském) i kritérium shod a rozdílů ve slovních spojeních, dále kritérium možnosti užití daných ekvivalentů v přímém a přeneseném významu a kritérium stylistické.

Slovotvorný prvek najdeme v typologii ruského a německého lexika u J. A. Karlinského (278, s. 65—68). Zajímavý je jeho pokus o kvantitativní vyjádření obtížnosti osvojovaných slov.

Autor uvádí tyto třídy slov:

1. shoda formy a významu
2. shoda formy, odlišný význam
- 2a. fonetická shoda, odlišný rozsah významů

	věda	lék
Medizin	+	+
medicina	+	-

2b. shoda ve slovotvorném modelu, odlišný rozsah významů

	oddělit řezáním	zkrátit	zkrátit cestu	izolovat	přerušit řeč	vyloučit z provozu komunikace	zbatvit něčeho	dosáhnout úspěchu
abschneiden	+	+	+	+	+	+	+	+
otrezat'	+	+	-	+	-	+	-	-

3. různá forma, shodný význam
4. různá forma, různý význam
- 4a. shoda jen v některých významech
- 4b. polysémnímu slovu jednoho jazyka odpovídá celý blok slov v druhém jazyce
alt = staryj, drevnij, antičnyj, starinnyj
nebo naopak
otkazat'sja /zřící se/ = ablehnen, abschlagen, verzichten, aufgeben, niederlegen, sich weigern

Slova 1. třídy mají index obtížnosti—0,
slova 3. třídy —1,
slova 4b třídy —2,
slova 2a třídy —3,
slova 2b a 4a třídy —4.

V uvedených třídách slov se tedy postupně zvyšuje jejich obtížnost, a to v důsledku působení skryté nebo zjevné interference nebo obou. Obtížnost jednotlivých typů slov je vyjádřena takto:

třída podtřída	index obtížnosti	potenciální interference	
		skrytá	zjevná
1	0	—	—
3	1	—	—
4b	2	+	—
2a	3	—	+
2b 4a	4	+	+

Skrytá interference spočívá např. v nepoužívání určitých významů polysémního cizojazyčného ekvivalentu.

Poněkud jiný návrh na kvantitativní hodnocení cizojazyčných ekvivalentů (anglických pro Rusa) navrhuje A. A. Z a l e v s k a j a (261). Svou typologii zakládá na známosti nebo neznámosti kořene a afixů slova. Každému z těchto morfémů dává určitý index jako označení jejich informační síly (doslova „zatížení“ — nagruzka). Jejich součet potom dává celkovou obtížnost slova.

V této typologii je faktor známosti příliš subjektivním elementem. Dále kořen a afixy anglických ekvivalentů chápe autorka zcela nediferencovaně vzhledem k ruštině (viz kritiku I. V. F e l ' s n ě r a — 366, s. 401) a rovněž není brána v úvahu diference ve vnitřní formě ekvivalentů. Otázkou také zůstává, nakolik nejrůznější afixy se dají hodnotit stejným indexem. Přes tyto výhrady je v autorčině typologii cenné důsledné hodnocení cizojazyčných ekvivalentů podle diferencí jejich morfémů. Tyto morfémy posuzuje nejen jednotlivě, ale i jako jejich komplex (viz 1. tabulku na s. 106).

Komplexnější koncepci typologie rovněž spojenou se snahou o kvantitativní vyjádření obtížnosti cizojazyčných ekvivalentů najdeme u M. A. P e d a n o v o v é (331).

Autorka analyzuje v lexiku jednak jeho invariantní příznaky

- struktura cizojazyčného ekvivalentu
- příslušnost slova k slovnímu druhu

a příznaky variantní

- známost či neznámost elementů slova
- shoda nebo neshoda rozsahu významu dvou ekvivalentů
- konkrétnost nebo abstraktnost
- délka slova podle počtu slabik

Celkovou informační sílu jednotlivých typů slov vypočítává takto:

skupina	charakteristika slova	informační síla jednotlivých elementů slova				celková informační síla
		prefix	kořen	sufix	komplex	
I	1. kompozitum, oba elementy jsou známé	—	—	—	0,2	0,2
	2. derivát ze známého kořene a známého slovtvorného modelu	—	—	—	0,2	0,2
II	1. nové kořenné slovo	—	0,4	—	—	0,4
	2. derivát se známým kořenem a s jedním novým slovtvorným elementem	0,2	—	—	0,2	0,4
	a) nový prefix b) nový sufix	—	—	0,2	0,2	0,4
III	1. derivát se známým kořenem, ale novým prefixem a sufixem	0,2	—	0,2	0,2	0,6
	2. derivát s neznámým kořenem, ale se známým prefixem a sufixem	—	0,4	—	0,2	0,6
	3. kompozitum, jeden jeho element je známý	—	0,4	—	0,2	0,6
IV	derivát s neznámým kořenem	0,2	0,4	—	0,2	0,8
	a) prefixem a kořenem b) kořenem a sufixem	—	0,4	0,2	0,2	0,8
V	1. tříelementový derivát s neznámým prefixem, kořenem a sufixem	0,2	0,4	0,2	0,2	1,0
	2. kompozitum, oba elementy jsou známé	—	0,4+0,4	—	0,2	1,0

Předmětem této typologie jsou jen deriváty v němčině.

Podle uvedených kritérií hodnotí Pedanová slova takto (0 = index snadného slova nebo jeho elementu, 1 = index obtížnosti):

podst. jméno	sloveso	kořen je		slovo		rozsah významu rus. a němec. ekviv. se		slovo	
		známý	neznámý	konkrétní	abstraktní	shoduje	neshoduje	krátké	dlouhé
0	1	0	1	0	1	0	1	0	2

Příklad hodnocení:

einfallen = 1 + 0 + 1 + 0 + 2 = IV. obtížnostní úroveň (366, s. 402).

O relativnosti uvedených kritérií (zejména u některých variantních příznaků) jsme pojednali na jiném místě. Za jediné objektivní kritérium považujeme v této typologii difference v rozsahu pojmů.

Obtížnost osvojování derivátů se také může posuzovat podle počtu a forem slovtvorných modelů, které u daných ekvivalentů lze realizovat. V tomto ohledu je např. v plánu ruština-angličtina bezesporu obížnější derivačně neobyčejně bohatá ruština.

Jak jsme již několikrát zdůraznili, pro lingvodidaktiku je nezbytné vycházet z plánu výchozí jazyk — cílový jazyk. Není však bez zajímavosti sledovat i chyby žáků v mateřském jazyce.

K r y s i n o v a stať „K typologii lexikálních chyb“ (u Rusů) (293) nás přesvědčuje o následujícím:

Rusové se v sledované oblasti dopouštějí v podstatě týchž chyb jako cizinci, i když pochopitelně kvalitativně i kvantitativně v nesrovnatelně menším měřítku;

autor tvrdí, že ne všechny uvedené chyby lze považovat za hrubé, poněvadž některé jsou vzhledem k dalšímu vývoji jazyka „perspektivní“; pro nás je to impuls k tomu, abychom zejména lexikální chyby českých žáků v ruštině posuzovali opatrně, abychom nebyli přísnější tam, kde ruský učitel bude shrovnávací, nebo dokonce daný jev ani za chybu nebude považovat (viz dříve uvedený příklad ústupu opozice „oba — obe“ v nepřímých pádech nebo současné stylisticky neutrální užívání sloves „rasskazat“ a „povedat“).

Podle K r y s i n a se Rusové dopouštějí chyb v těchto případech:

- a/ slova sémanticky odlišná, ale formálně podobná
рука на привязи /проваз, řemen/ místo správného perevjazji
— má /nemocnou/ ruku na pásce
- b/ slova sémanticky podobná, ale formálně různá
кто последний místo obvyklého krajnij /např. ve frontě na autobus/
- c/ směšování syntakticky odlišných konstrukcí při jejich sémantické totožnosti
указывать' na čто □ ukazyvat' o čěm
говорит' o чěм □ ukazyvat' o чěm
- d/ směšování stylisticky odlišných slov při jejich sémantické totožnosti
жена — supruga
- e/ směšování slov pro jejich formální a sémantickou blízkost
встат' na vachtu místo správného stat' /jít do služby/
- f/ kontaminace syntakticky totožných a sémanticky blízkých konstrukcí dvou odlišných lexém
имет' značeniје □ играт' značeniје
играт' rol'
- g/ směšování syntakticky různých konstrukcí formálně i sémanticky blízkých slov
обоснованный чєм /zdůvodněný čím/ □ обоснованный на чєм
основанный на чєм /založený na чєм/ □ обоснованный на чєм

S. V. K a l i n i n o v á si zvolila za jediné kritérium své typologie možnost zařazování slov do lexikálních skupin, v nichž si je mají žáci osvojovat. Skupiny vybírá podle následujících příznaků:

- a/ slovo tvorba
- b/ skupina tématicky uspořádaných slov
- c/ směšování syntakticky odlišných konstrukcí při jejich sémantické totožnosti
- d/ synonyma
- e/ antonyma /276 s. 65/

Nejméně chyb se probanti dopouštějí v 2. a 3. skupině, dále následuje 1. skupina a překvapivě poslední je skupina antonym (276, s. 79). Nutno dodat, že autorka prováděla výzkum jen na zapamatování slov, nikoli na jejich reprodukci.

K těmto typologiím by se mohly zařadit i výsledky výzkumů v podávání lexika s doprovodem obrazu (4, s. 107) nebo s pomocí lexikálních mnémických opor (mediánů) (295, s. 67—68).

Poněkud problematické jsou typologie založené na slovnědruhovém kritériu. Různí autoři potvrzují nebo zase vyvracejí názor, někdy podložený i experimentálními výzkumy, že ze slovních druhů se nejsnadněji osvojují podst. jména, potom příd. jména a slovesa a z podst. jmen lépe podst. jména konkrétní (viz typologii A. M. P e d a n o v o v é — 331).

Zastáváme názor, že slovní druh jako kritérium obtížnosti pro slova cizího jazyka (tedy nikoli mateřského jazyka) nehraje významnější úlohu. Za daleko důležitější považujeme délku slova, i když i ta je u konkrétních jazyků relativní, a zejména kvalitu a kvantitu hláskových diferencí slov jako komplexu hlásek ekvivalentů dvou jazyků.